

Asya Tipi Dijitalleşme Tarzı: Doğu Nasıl Zengin Oldu?¹

Altuğ Yalçintas, Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi (Mülkiye), Politika ve Ekonomi Bölümü, altug.yalcintas@politics.ankara.edu.tr, ORC-ID: 0000-0002-3344-0497.

Öz

Bu çalışmada, bugüne kadar “az gelişmiş” ve “durağan” olarak adlandırılan ekonomilerin iktisadi başarısının *genellenmiş ve güncellenmiş bir Asya tipi üretim tarzı kuramı* (G-ATÜT) aracılığıyla yeniden incelenmesi gerektiğini öne sürüyorum. Metodolojik açıdan, üretim ilişkileri ve ATÜT üzerine yazan ilk kuşak Türkiyeli yazarlardan ve bazı Asya uzmanlarından ayrılarak ATÜT toplumlarındaki ulus devletin özgün rolünün dijital ekonomilerin yükselmesinde olumlu bir faktör olduğunu savunuyorum. Buna göre, Üçüncü Sanayi Devrimi'nin yol açtığı dijital teknolojiler ve internetin, başta Çin ve Hindistan, kısmen de Endonezya ve Rusya'da yüksek büyüme oranlarına (kimi zaman da toplumsal refah artışına) sebep olan temel faktör olduğunu öne sürüyorum. Ayrıca dijitalleşmenin Türkiye ve İran gibi ülkelerin büyümesi ve kalkınması için çok sayıda fırsatın ortaya çıkmasına aracı olabileceğini savunuyorum.

Anahtar Kelimeler: *Asya tipi üretim tarzı (ATÜT), dijital ekonomi, dijital korumacılık, Karl Wittfogel, Sencer Divitçioğlu*

JEL Kodları: B25, B52, O33

The Asian Mode of Digitization: How Did the East Grow Rich?

Abstract

In this article I argue that the economic success of “underdeveloped” and “static” societies should be reconsidered from the perspective of a generalized and updated theory of Asiatic mode of production (G-AMP). I claim that the nation states in Asiatic societies have played a unique role in the emergence of digital economies. Digital technologies and the Internet in China and India (partially in Russia and Indonesia as well) are the primary forces leading to high rates of growth (and sometimes social welfare). I also argue that digital economies provide countries such as Turkey and Iran with opportunities for economic growth and development.

Keywords: *Asian mode of production (AMP), digital economy, digital protectionism, Karl Wittfogel, Sencer Divitçioğlu*

JEL Codes: B25, B52, O33

1 **Teşekkür:** Bu çalışmanın erken bir versiyonu 27 Nisan 2022 tarihinde Başkent Üniversitesi'nde sunulmuştur. Yorumları ve eleştirileri için Sırma Altun, Bahar Araz, Ayça Tekin Kuru, Burak Kaplan, Ergun Türkcan, Ercan Eren, Ragıp Ege, Orçun Kasap ve Başkent Üniversitesi'ndeki meslektaşlarıma teşekkür ederim. Yol gösterici yorumları için anonim iki hakeme ve Efil Ekonomi Araştırmaları Dergisi yayın yönetmeni Serenay Dıraz'a müteşekkirim. Kalan hatalardan ben sorumluyum. Veri görselleştirmeleri için Our World In Data platformu kullanılmıştır. Görseller Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) ile lisanslanmıştır. Verilerin kaynakları makalenin referans listesinde yer almaktadır. Türkçeleştirilen görsellerin orijinallerine ve verilerine çalışmanın sonunda yer alan QR kodları kullanılarak Our World In Data internet sitesi üzerinden açık erişim mevcuttur.

1. Giriş

1990'ların ortalarından beri Çin başta olmak üzere birçok Asya ülkesi alışık olmadığımız bir iktisadi performans gösteriyor (EK: Görsel 1 ve Görsel 2). Bir *büyük dönüşümün* (Polanyi, 1944 [2001]) yaşandığı Asya ülkelerindeki sürecin özgünlüğü, Avrupa ve Kuzey Amerika ekonomilerinden farklı olarak (örneğin bkz.: Rosenberg & Birdzell, 1986), bu ülkelerdeki demokratik kurumların tam olarak yerleşmemiş, temel hak ve özgürlüklerin tesis edilmemiş ve ferdi mülkiyet haklarının tam anlamıyla güvence altına alınmamış olmasıdır (EK: Görsel 3-6). Ana-akım iktisat literatüründe iktisadi büyüme için vurgulanan (örneğin bkz. Alchian, 1965; Demsetz, 1966; Leblang, 1996) hukukun üstünlüğü, temel hak ve özgürlüklerin tesis edilmesi ve piyasaların serbestleştirilmesi şartlarının neredeyse hiçbirini yerine getirmeyen bu ülkeler nasıl oldu da zenginleşti ve Kuzey Amerika ile Avrupa'nın hegemonyasını tehdit eder duruma geldi? Asya coğrafyasında yaşanan bu büyük dönüşümü nasıl anlamak gerekir? Bu örneklerden hareketle Türkiye için bir politika önermesi yapabilir miyiz?

Bu çalışmada, bugüne kadar “az gelişmiş” ve “durağan” olarak adlandırılan ekonomilerin iktisadi başarısının *genellenmiş ve güncellenmiş bir ATÜT kuramı* (G-ATÜT) aracılığıyla incelenmesi gerektiğini öne sürüyorum. Leon Trotsky'den Karl A. Wittfogel'a, Sencer Divitçioğlu'dan Korkut Boratav'a kadar birçok toplumsal bilimci, Karl Marx ve Friedrich Engels'in *Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri* (1857-1858 [1992]) adlı çalışmasında dile getirdiği ATÜT kavramıyla, büyük ölçüde, Çin, Hindistan, Rusya, İran ve Osmanlı (ve Türkiye) toplumlarının Avrupa toplumlarından farklı kurumsal geçmişlere sahip olduğunu ve bu nedenle Avrupa için geçerli olan gelişme süreçlerinin Asya toplumlarında gözlenemeyeceğini öne sürmüştü (Fogel, 1988). ATÜT kavramsallaştırmasına göre ulusların tarihi tek bir gelişme patikasına sahip değildi. Farklı gelişme patikaları varlıklarını eşanlı olarak sürdürüyordu. Divitçioğlu ve diğerleri, Marx'ın ortaya attığı bu kavramı Osmanlı ve Türkiye'ye uygulamış, Türkiye'nin kapitalistleşme sürecini tamamlayamamasını ATÜT kavramıyla açıklamaya amaçlamıştı. Buna göre, Asya toplumlarında devletin despotik varlığı Anadolu'da ferdi mülkiyetin yaygınlaşmasını ve sermayenin fertlerin elinde birikimini engellemiş, bu nedenle, Osmanlı'da ve Türkiye'de Batı-tipi bir piyasa toplumu inşa edileme-

mişti. Bu açıklama girişimi birçok toplumsal bilimci için başarılı, birçokları için başarısız oldu. 1990'lara gelindiğinde, ATÜT'e olan ilgi çeşitli sebeplerle azaldı ve bugün bu ilgi neredeyse tamamen kayboldu. (Güncel değerlendirmeler için bkz.: Ege, 2014; 2019.)

"Asya'nın yükselişi" ya da "yükselen Asya ekonomileri" denildiğinde çağdaş toplumsal bilimciler bu süreçte birçok faktörün aynı anda etkisi olduğu tespitinde birleşiyorlar - düşük faktör fiyatları (ücretler ve faizler), düşük döviz kurları ve enerji fiyatı, tersine mühendislik ekonomisi, kalabalık nüfus, doğal kaynaklara erişim, reel sosyalizm tecrübeleri ve neoliberal dönemin yol açtığı yapısal dönüşümler gibi (örneğin bkz.: Gungwu ve Wong (Der.), 1998; Altun, 2012; Ergenç, 2014; Ergenç ve Altun, 2020; Dinçer ve Tekin-Koru, 2020). Ben bu çalışmada, metodolojik açıdan, hem üretim ilişkileri ve ATÜT üzerine yazan ilk kuşak Türkiyeli yazarlardan (Divitçioğlu, 1966, 1867 [1971]; Boratav, 1980; İslamoğlu-İnan (Der.), 1987) hem de bazı Asya uzmanlarından (Jiang, 1991 [2013]; Jacques, 2009 [2016]; Coase ve Wang, 2012 [2015]; Kroeber, 2016 [2017]) ayrışarak ATÜT toplumlarındaki ulus devletinin özgün rolünün dijital ekonomilerin "yükselmesinde" olumlu bir faktör olduğunu savunuyorum. Buna göre, Üçüncü Sanayi Devrimi'nin (Rifkin, 2011) yol açtığı dijital teknolojiler ve internetin, başta Çin ve Hindistan, kısmen de Endonezya ve Rusya'da yüksek büyümeye (kimi zaman da toplumsal refah artışına) sebep olan temel faktör olduğunu öne sürüyorum. Ayrıca dijitalleşmenin Türkiye ve İran gibi ülkelerin büyümesi ve kalkınması için çok sayıda fırsatın ortaya çıkmasına aracı olabileceğini savunuyorum.

Çin, Hindistan, Rusya, Türkiye ve İran gibi ülkeleri daha iyi anlamının yolu, ATÜT metodolojisini dijitalleşme ve internet teknolojileri bağlamında yeniden düşünmekten ve geliştirmekten geçiyor. Anahtar, veri yönetişimi sürecinde devletlerin planlayıcı rol oynaması ve netandaşların (*netizens*) ükettiği (*prosumed*) verinin ulusal ekonomiler lehine korunmasıdır. (Terimlerle ilgili olarak bkz.: MacKinnon, 2012; Riztner ve Jurgenson, 2010; Yalçıntaş, 2021.)

Üretim ve tüketim süreçlerinin bir aradalığını anlatmak için kullandığımız üketim süreci 1960'lardan günümüze iktisadi faaliyeti kalıcı şekilde dönüştüren en temel süreçtir. Üketim sürecinde bireyler somut olmayan (*intangible*) bir hizmeti sadece tüketmezler, aynı zamanda o hizmeti üretmeye (ve yeniden-üretmeye) devam ederler. Öyle ki üretim ve tüketim faaliyetleri iç içe geçer. Örneğin, kültür endüstrisi üretim ve tüketim arasındaki farkın bariz bir şekilde ortadan kalkabileceğini tecrübe edebildiğimiz bir alandır. Bir tiyatro oyununu seyrederken ya da bir müzik eserini dinlerken ortaya çıkan duygulanım süreci, pasif durumdaki bireyi aktifleştirir. Tüketici durumundaki izleyiciyi bir üreticiye dönüştürür. Bireyler hislenir, şiddetlenir, rahatlar, unutulmuş anıları hatırlar ya da yepyeni fikirler üretir. Bu süreç determine bir süreç değildir. Her tiyatro oyunu ve müzik eseri herkes için aynı etkiyi yaratmaz. Hatta aynı oyunlar ve eserler başka bir zaman farklı etkiler doğurur. Bu belirsizlik, daha büyük bir yaratıcılık süreçlerini de tetikler.

Bugün üketim sadece tiyatro oyunu seyrederken ya da müzik eseri dinlerken karşımıza çıkmıyor. İnternet üzerinde arama yaparken, bir arkadaşımıza anlık mesaj gönderirken, bir fotoğrafı *like*'larken birer üketici gibi davranıyoruz. Üketim süreci sonucunda iktisadi

bir değer ortaya çıkmasını ve bu değer sermaye birikim sürecine katkı yapmasına neden oluyoruz. Doğal olarak, bu değer ve birikim süreci görüldüğü kadar basit bir şekilde cereyan etmiyor. Eşitsizlik, adaletsizlik ve yoksulluğun dijitalleşme adımı verdiğimiz büyük dönüşüm sonrasında da hayatımızın bir parçası olduğunu gözlemliyoruz. Öyle ki, içinde yaşadığımız çağda dijitalleşme sadece marjinal maliyetler sıfıra yakınsamasına yol açmıyor (Rifkin, 2014). Bu yakınsama sürecinin iktisadi kalkınmaya yol açacağı kesindir (Quah, 1999). Fakat aynı zamanda karşılığı ödenmeyen bir artık-değer sömürüsüyle de karşı karşıya kalıyoruz. Toplumsal medya, bizi tüketim sürecine dahil ederken bize herhangi bir ücret vermiyor. Yani tüketiciler olarak bedavaya istihdam ediliyoruz. Ürettiğimiz değeri uluslararası alanda faaliyet gösteren bu şirketlere karşılıksız olarak veriyoruz. Bu küresel tüketim süreci sonucunda toplumsal medya şirketleri zenginleşirken, netizenler olarak bu zenginleşmeden herhangi bir maddi karşılık almıyoruz.

Bu yeni teknolojik ve kavramsal paradigmanın bir parçası olarak düşündüğüm G-A-TÜT, başta Türkiye ve İran olmak üzere “az gelişmiş” ve “durağan” olduğu varsayılan ekonomiler için yeni iktisat politikaları geliştirilmesine yardımcı olacaktır. Ben de bu çalışmada tam olarak bunu amaçlıyorum ve

1. Dijital korumacılık politikalarının güçlendirilmesini
2. İnternet alanında temel hak ve özgürlükleri esas alan hukuk normlarının benimsenmesini ve
3. Türkiye’ye özgü dijital ekonomi politikalarının kurumsallaştırılmasını

öneriyorum. Dijital teknolojiler ve internet bu “yükselen” ekonomiler için o kadar büyük bir fırsatın ortaya çıkmasına neden olmuştur ki XVI. yüzyılda “Batı” toplumları için Gutenberg’in matbaa teknolojisi ne ise XXI. yüzyılda “Doğu” toplumları için dijital teknolojiler ve internet de odur. (Bu konuda ayrıca bkz.: Yalçıntaş, 2019, ss. 24-27.) ATÜT’ü güncellemek ve genelleştirmek demek, Marx’ta bulunan orijinal modeli tarım toplumu bağlamından çıkarmak ve dijital teknolojilerle internete dayalı sanayi toplumlarına uygulamak demektir.

2. Üretim Tarzı Tartışmaları Yeniden

Çin’in dijital ekonomiler alanındaki politikaları yakından incelendiğinde, yeni bir *hidrolik toplumun* inşa edilmekte olduğunu görebiliyoruz (Wittfogel, 1957). Dijital ekonomiler alanında bir geç-gelen ülke durumunda olan Çin, aynen Almanya’nın XX. yüzyılın başında yaptığı gibi, devlet aygıtını kullanarak yeni teknolojilere adapte olmayı başarmıştır. Yeni teknoloji paradigmalarının geç-gelenlere bazı avantajlar sunduğu aşikardır. En nihayetinde, teknoloji paradigmalarına yapılan büyük yatırımlar, o yatırımları yapan ülkeler ve şirketler için yeni teknoloji paradigmalarına adapte olmayı zorlaştırmaktadır. Patikaya bağımlılık adını verdiğimiz bu süreçler (David, 1985; Arthur, 1994; Yalçıntaş, 2016), dijital teknolojiler alanında, Kuzey Avrupa ekonomilerinin faydasına sonuçlar üretmemiştir.

Bu çalışmada dijitalleşme kavramının iki süreci aynı anda kapsadığını ileri sürüyorum. İlk olarak dijitalleşme, toplumların internete dayalı teknolojilere adapte olması ve bu yolla toplumlardaki bireysel hak ve özgürlüklerin yaygın bir şekilde kullanılması anlamına gelir. Bu tanımdan yola çıkarsak, elimizdeki veriler (örneğin bkz. EK: Görsel 3-6) Çin'in dijitalleşme süreci içerisinde olduğu ancak bu süreci tamamlamadığı sonucuna ulaşabiliriz. Ancak dijitalleşme aynı zamanda veri-tabanlı teknolojileri üreten şirketlere ve devletlere eşsiz bir gözetleme ve denetim imkânı da tanımaktadır. Aşağıda da değindiğim gibi, dijitalleşme kavramının bu yönünü ele aldığımızda Çin'in yüksek düzeyde dijitalleştiği sonucuna ulaşabiliriz.

Şüphesiz, dijitalleşme Asya ve Doğu ekonomilerinin yükselişini açıklayan tek unsur olarak ele alınamaz. Ancak Çin özelinde düşünüldüğünde devletin yeni teknoloji paradigmasının yerleşmesindeki rolü ön plana çıkıyor. İşin doğrusu şu ki, Çin'in yeni teknoloji paradigmasını adapte etme sürecindeki büyük hamlesi sadece ulusal devletler gibi büyük organizasyon kapasitesine sahip bir aygıt sayesinde yapılabilirdi. Gerçekten de ABD, İngiltere, Hollanda ve İsviçre'nin iktisadi tarihine baktığımızda, devletin piyasa sisteminin tesisi sürecinde hep bir oyuncu olduğunu görüyoruz (Callinicos, 2007). Öyle ki merkantilizm çağından bu yana, ulus devletler kimi zaman askeri güçlerini kimi zaman diplomatik güçlerini kullanarak bazı şirketlerin önünü açmış ya da kamu yatırımlarını bizzat kendisi devreye sokmuştur. Çin vakasında bunların tamamının büyük bir uyum içerisinde hareket ettiğini ve bunun karşısında Kuzey Amerikalı ve Kuzey Avrupalı devletlerin kaygılandığını gözlemleyebiliyoruz. Kaygının tek sebebi Çin'in bir kapalı toplum olması ve bu kapalı kültürün tüm dünyaya yayılması riski değildir. Kaygının bir diğer sebebi dijital ekonomilerde Avrupa ekonomilerinin (şimdilik) çok büyük bir şansa sahip olmadığının düşünülmesi, özellikle Kuzey Avrupa ekonomilerinin yapay zekâ yatırımları alanındaki yarışta geriye düşmesi ve küresel hegemonya olma avantajını yitirdikleri gerçeğiyle yüzleşmesidir.

Ulus devletlerin Kuzey Avrupa ve Kuzey Amerika'nın kapitalistleşme sürecinde oynadığı roller göz önünde tutulduğunda, Çin'in yükselme sürecinin bir istisna olmadığına kanaat getirmek mümkündür. Çin'in başarısının ardında devlet aygıtının dijital teknolojileri ve interneti ulusal çıkarlar doğrultusunda verimli bir şekilde kullanması yatıyor. Çin, Üçüncü Sanayi Devrimi çağında, binlerce yıllık merkezi planlama tecrübesini piyasa sisteminin yeni ihtiyaçları doğrultusunda kullanarak yeni bir dijital toplum inşa ediyor. Bir anlamda, Sovyetler Birliği'nin kaybederek çıktığı Soğuk Savaş'ı, bir tür *soğuk barış* sürecine dönüştürerek (Chin ve Chen, 2019) tarihsel olarak elde ettiği kurumsal becerilerini dijital ekonomileri yapılandırmak için kullanıyor. Bugün Çin, toplumsal serveti yönetmek ve bir ulus olarak hakimiyet alanını küresel çapta diğer uluslara dayatmak için gerekli olan merkezi yatırımları yapma ve Çin toplumunun bileşenleri arasında koordinasyonu sağlama işlevini yerine getiriyor. Üçüncü Sanayi Devrimi'nin merkezi olan toplumları (ya da "kapalı toplumları") ödüllendiren bir doğaya sahip olduğu da bu şekilde ortaya çıkmış oluyor.

Büyük Dönüşüm adlı çalışmasında Karl Polanyi (1944 [2001], s. 147) de serbest piyasa sisteminin kendiliğinden ortaya çıkmadığını, tam tersine, planlandığını dile getirmişti. Polanyi şöyle diyordu: "[Dengesini kendi sağlayan] laissez-faire ekonomisi devletin bilinçli

tutumunun bir ürünüydü fakat esas kendiliğinden ortaya çıkan, laissez-faire üzerindeki müteakip kısıtlamalardı. [Başka bir ifadeyle,] laissez-faire planlanmıştı, planlama ise öyle değildi [, kendiliğinden ortaya çıkmıştı].” Polanyi’ye göre, serbest piyasaların planlanması sürecinde devletler aktif rol oynamışlardır. Gerçekten de ana-akım iktisat kuramında söylenenin aksine, devletler piyasa aksaklıklarını gideren aygıtlar değil, piyasa sisteminin asli bileşenleridir. Phil Mirowski *Machine Dreams: Economics Becomes a Cyborg Science* (2001) adlı kitabında bunu dijital ekonomiler bağlamında tartışmış ve devletlerin bilgisayar teknolojilerinin geliştirilmesindeki rolünü ortaya koymuştur. Mirowski’ye göre, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde geliştirilen ve yaygınlaşan oyun kuramı ve temsili ajana dayanan matematiksel iktisadi modeller ABD’de Cowles Commission, RAND Corporation, Statistical Research Group ve Rad Lab’in sağladığı fonlar sayesinde DARPA ve NASA ile Chicago, MIT, Princeton, Yale ve Columbia gibi kurumlarda yapılan araştırmaların neticesinde mümkün olmuştur. Benzer şekilde, Mariana Mazzucato *Entrepreneurial State: Debunking Public vs. Private Sector Myths* (2013) adlı kitabında, 1990’lardan itibaren hayatımıza girmeye başlayan internet teknolojilerinin arkasında başta ABD’nin girişimci ve misyon temelli müdahaleleri olduğunu ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. Buna göre GPS, HTML ve lityum piller özel şirketler tarafından değil, bizzat devlet tarafından ya da devletin inisiyatif verdiği bazı şirketler tarafından geliştirilmiş teknolojilerdir. Ha-Joon Chang *Kicking Away the Ladder: Development Strategy in Historical Perspective* (2002) adlı çalışmasında ABD, Birleşik Krallık, İsviçre ve Hollanda gibi ülkelerde devletlerin bebek endüstrileri geliştirme sürecinde oynadığı rolü tarihsel bir bakış açısıyla ortaya koymuştur. Chang’ın çalışması, özellikle, patent tescil süreçlerinde ferdi haklara dayalı fikri mülkiyet (*proprietary intellectual rights*) modellerinin bugünün kalkınmış ülkeleri tarafından çok geç aşamada yerleşik hale getirildiğini göstermesi açısından önemlidir. Bu tespit Çin, Rusya ve Hindistan’daki ferdi haklara dayalı fikri mülkiyet ihlallerinin yaygın oluşu ile bu ekonomilerin “yükselişi” arasındaki ilişkiyi de açıklama potansiyeline sahiptir.

Türkiye’de yapılan birçok çalışmada da devletin bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesinde oynadığı olumlu rolün altı çizilmiştir (Akçomak vd., 2016; Tiryakioğlu, 2020; Akçomak ve Emiroğlu, 2020; Tamer ve Övgün, 2020; Milör, 2022). Bu çalışmalar gösteriyor ki devletler ile şirketler arasında var olduğu söylenen rekabet, aslında, bir iş birliği sürecidir. Devletlerin finansmanı, bürokratik imkânları, satın almaları, vergi kolaylıkları ve yasal güvenceleri olmazsa, inovasyon süreçlerinin yaygınlaşması da mümkün olamaz. Yani sağlıklı işleyen ve olgunlaşan bir piyasa sisteminde devletler Divitçioğlu’nun kullandığı anlamda Kerim Devlet rolünü ifa eden bir kurumdur. Bugün benzer bir süreci Çin’de ve Hindistan’da (kısmen de Rusya’da) görebiliyoruz. Bu ülkelerde faaliyette olan şirketler ile Çin, Hindistan ve Rusya ulus devletleri arasında net bir iş birliği ilişkisi vardır. Dijital ATÜT koşulları altında, devletler ile Infosys (Hindistan), Yandex (Rusya), VK (Rusya), Alibaba (Çin), Baidu (Çin), Huawei (Çin), Tencent (Çin), Lenovo (Çin), Xiomi (Çin) ve ZTE (Çin) gibi şirketler arasındaki ilişki, XVII. yüzyıldan itibaren İngiltere ve Hollanda devletleri ile East India Company, West India Company ve Levant Company gibi şirketler arasındaki ilişkiye benzemektedir. O halde bugün ABD’nin Google, Amazon, Facebook, Microsoft ve

Apple gibi şirketlerle olan ilişkisi kimseyi şaşırtmamalıdır. Hepsinde devletler ve şirketler arasında karşılıklı bir çıkar ilişkisi bulunur. Piyasa sisteminin beklenen iyi sonuçları verebilmesi için şirketlerin ve devletlerin uyumlu bir şekilde çalışmasına ihtiyaç vardır.

3. Türkiye'de Üretim Tarzı Tartışmaları

1960'lı yıllarda Türkiye'de politik ekonomi alanında yapılan önemli tartışmaların başında Osmanlı'nın feodal bir üretim tarzına sahip olup olmadığı tartışması geliyordu. Bu tartışmadan çıkacak sonuç, Türkiye'de kapitalist üretim ilişkilerinin yerleşip yerleşmediği tartışmasına da ışık tutacaktı. Bu tartışma, 1960'ların sonundan itibaren Sencer Dıvıçcioğlu'nun ATÜT tartışmalarına yaptığı katkılarla (Dıvıçcioğlu, 1967, 1967 [1971]) yeni bir boyut kazandı. ATÜT tartışmaları 1990'ların başına kadar devam etti.

ATÜT tartışmaları ağırlıklı olarak iki taraf arasında sürdü. Bir taraf, Osmanlı'nın feodal ve yarı-feodal kurumlara sahip olduğunu ancak son iki yüzyılda Batılı ülkeler tarafından kolonileştirildiğini ve geri bırakıldığını, bu nedenle gelişmiş iktisadi kurumlara sahip olmadığını ileri sürmekteydi. Buna göre, Osmanlı ve Türkiye iktisadi tarihi, dünya iktisadi tarihinden ayrı düşünülemezdi. Osmanlı ekonomisi XVIII. yüzyılın sonlarına kadar merkez ya da yarı-merkez konumunu korumuş ancak Birinci Sanayi Devrimi'ni izleyen süreçte çevre ülke konumuna gelmişti. Osmanlı ekonomisinin devamı olan Türkiye ekonomisinde "azgelişmiş" feodal kurumlar varlığını baskın olarak sürdürmekteydi. Türkiye'nin piyasa sistemine geçişi bu feodal kurumların tasfiye edilmesi ve piyasa kurumlarının yerleştirilmesiyle mümkündü.

Tartışmanın diğer tarafında yer alanlar, Osmanlı iktisadi kurumlarının Batı Avrupa iktisadi kurumlarından farklı bir evrimsel geçmişe sahip olduğunu öne sürmekteydi. Buna göre, Osmanlı ekonomisinde devletin varlığı feodal kurumların piyasa kurumlarına dönüşmesine engel olmaktaydı. Devlet, kamu hizmetlerini (ibadethane, yol, köprü ve sulama sistemlerinin inşasını) finanse edebilmek için kapalı köy ekonomisinde ortaya çıkan artık ürüne vergi ya da şiddet yoluyla el koymaktaydı. Devlet, ferdi mülkiyetin yaygın tesis edilmesinin önündeki en büyük engeldi. Bu durum, toprağın bireylerin sahipliğine geçmesine ve sermayenin fertlerin elinde birikmesinin kesintisiz olarak sürmesine mani oluyordu. Ferdi mülkiyet olmadığı, biriken sermayenin devlet tarafından el konulduğu bir ekonomide piyasa sistemi kurumlarının yerleştirilmesi de mümkün değildi.

Türkiye'de ATÜT denildiğinde akla gelen ilk isim olan Sencer Dıvıçcioğlu'na göre iktisadi tarih tek bir patika üzerinde ilerlemez. İktisadi tarih çok-doğrusaldır. Her tarihsel doğru, birbirine benzemeyen iktisadi kurumlar tarafından şekillenmiş üretim tarzlarını temsil eder. Özellikle Avrupa coğrafyası dışındaki ekonomilerde sermayedar sınıfı ve işçi sınıfı teşekkül etmemiştir. Yanı sıra, kapıkulu sınıfı (ulema, askerler ve memurlar) devletin kendi iktisadi ve siyasal hakimiyetlerine son vereceği endişesiyle piyasa kurumlarının yerleşmesine karşı direnç göstermiş ve bu nedenle devletin kerim niteliğini muhafaza etmek istemiştir. Kapıkulu sınıfı varlığını sürdürdükçe, devletin reform çabası sonuçsuz kalacak, bu da "azgelişmişlik" in sürekli hale gelmesine neden olacaktır.

O halde, büyük ölçüde Osmanlı ekonomisinin devamı olan Türkiye ekonomisinde de sermayedar ve işçilerin yanında bir sınıf daha -kapıkulu sınıfı- varlığını sürdürmektedir. Bu sınıf, Türkiye ekonomisinde piyasa kurumlarının tam anlamıyla yerleşmesini engellemektedir. Bir anlamda, kapıkulu sınıfı, toplumu bir millet olarak bir arada tutan ya da kendiliğinden bu işlevi yerine getirdiği varsayılan üçüncü bir sınıftır. Bu üçüncü sınıf, Avrupa toplumlarında olmadığından ya da Avrupa'da güçlü olmadığından, Osmanlı ve Türkiye toplumlarının analizi için ortodoks modele yeni bir değişkenin (ya da değişkenlerin) eklenmesi ve yeniden düşünülmesi gerekmektedir. Şevket Pamuk'un (Pamuk, 2018) ve Timur Kuran'ın (Kuran, 2001; 2004) Osmanlı ve Türkiye ekonomilerinin son 200 yıllık dönüşüm süreciyle ilgili olarak kurumlara yaptığı vurgu konusunda Divitçioğlu 1960'larda şunları söylemişti:

Marx'ın analizini izlersek, ATÜT'ün ortaya çıkabilmesi için iki önşartın gerçekleşmesi gerekir: (1) Söz konusu toplumlarda işbölümü oldukça gelişmiştir. Bunun sonucunda, köy ekonomisi içinde köylü ve küçük sanatlar tabakalaşması doğacaktır. Yani ekonomi kendi-kendini-destekleyen bir evreye ulaşmıştır. İhtisaslaşmanın gelişmesi ile yaratılan artık-değer fazlalaşacak ve bundan dolayı ekonomi gerekli-ürün üretiminden, artık-ürün üretimine geçecektir. Bu süreç artık-değerin daha fazla arttırılmasına yol açar. (2) Göçebe toplumlarda savaşları yönetmek, yağmaları örgütlemek yerleşik toplumlarda ise kamu yatırımlarını (tapınak, yol, köprü gibi) gerçekleştirmek ve özellikle sulama tesislerini yapmak için üstün bir otoriteye ihtiyaç vardır. Bu Devlettir. Dağınık ve seyrek köy topluluklarında kamu fonksiyonlarını başarmak için Devlet, toprağın mülkiyetine sahip olmalıdır. Eğer toprak mülkiyeti Devletin ise, bu toplumlarda sınıflaşma olayı ortaya çıkamaz. Gözükten sadece Devlet ve halk sözde-sınıflarıdır. Yalnız, Devletin ulu kişiliği yine Devletin yarattığı bir "kapıkulu" sınıfı ile temsil edilir (Divitçioğlu 1967 [1971], 11).

Sencer Divitçioğlu'na göre ATÜT toplumlari "ikili ekonomi" özelliği göstermektedir. Buna göre, bir yandan, tarım faaliyetiyle geçimini sağlayan bir kır ekonomisi, diğer yandan, çoğunlukla devleti temsil eden kapıkulu sınıfıyla iş birliği yapan kentli ticaret ekonomisi varlıklarını aynı anda sürdürmektedir. Kır ekonomisi kendi-kendine yeter bir özelliğe sahip olduğundan ve ayrıca tarımda ortaya çıkan artık-ürüne sık sık devlet tarafından el konulduğundan kırdan bağımsız bir piyasa gelişmemiş, Avrupadakin e benzer bir kapitalist ekonomi tesis edilememiştir.

Divitçioğlu'nun yaptığı bir diğer katkı, toplumsal evrimin tek bir patika üzerinde ilerlemediği tespitidir. Buna göre, farklı kurumsal yapılar a sahip ekonomiler önceden belirlenmiş ve öngörülebilir çözümler üretmezler. Farklı patikalar eş-evrilirler. Bunun en büyük sebebi, toplumsal evrimi biçimlendiren faktörlerin (sınıfsal yapılar, devlet ve askeriye, dini kurumlar, gelenekler ve coğrafyanın) birbirini besleyen açık bir sistem oluşturmasıdır. Bu durumda Çin, Rusya ve Türkiye gibi ülkeler zenginleşme patikasına girdiğinde İngiltere, Fransa ve ABD gibi ülkelere benzemektense, kendi toplumsal geçmişlerinden miras kalan kurumların izini taşıyan toplumsal formasyonlara sahip olacaklardır. Nasıl ki tek bir

Batı toplumu yoksa, tek bir ATÜT toplumundan da bahsedilemez. Toplumsal bilimcinin görevi, 1960 yılındaki Çin'i 1960 yılındaki ABD'yle karşılaştırıp, Çin'in niçin zenginleşmediğini açıklamak değil, 1960 yılındaki Çin'i anlayıp 2021 yılındaki Çin'in ABD'ye nasıl rakip olduğunu açıklamaktır. Zira 1960 yılındaki Amerikan kurumlarının 2021 yılındaki Çin kurumlarını açıklamasını beklemek gerçekçi değildir. Bu iki (ve daha fazla sayıdaki) toplumsal paradigma birbiriyle karşılaştırılabilir değildir.

İkinci olarak Divitçioğlu'nun araştırma programı o güne kadar Türkiye'de yapılan tartışmaların ortodoks doğasına müdahale etmiş ve daha önce iktisadi gelişme ve kalkınma modellerine dahil edilmemiş değişkenlere dikkat çekmiştir. Bunu yaparken zorunlu olarak sınıf analizini terk etmemiş ancak sınıf dışındaki faktörlerin de -örneğin coğrafyanın- toplumsal evrimde etkili olduğunu tespit etmiştir. Divitçioğlu bunu başarabildiği ölçüde kurumcu politik iktisadın metodolojisine yaklaşmış ve ortodoks tartışmalardan uzaklaşmıştır. Örneğin, Divitçioğlu için toplumsal süreçlerde denge görülmez. Daha ziyade, sürekli olarak dönüşen yapılar bazı toplumsal kurumların değişmeden kalmasına, diğerlerinin değişmesine ya da yepyeni kurumların tezahür etmesine neden olmuştur. Buradan hareketle, Divitçioğlu'nun programını kurumcu politik iktisat bakış açısıyla güncelleyebilir ve genelleyebilir miyiz?

4. Genellenmiş ve Güncellenmiş ATÜT (G-ATÜT) Kavramı

Bu soruya olumlu cevap verebileceğimizi düşünüyorum. Ancak Divitçioğlu'nun orijinal programı modern toplumsal evrim tartışmaları öncesine ait bazı özellikler içermektedir. Örneğin Divitçioğlu'na göre, bazı Asyatik toplumlar kapitalistleşebildiği ölçüde "az-gelişmişlik"ten kurtulabilirler. Oysa toplumsal evrim süreçleri ("gelişmişlik" ve "az-gelişmişlik" ya da "ilericilik" ve "geri kalmışlık") sınıflandırılmamalıdır. Asyatik toplumlara "az-gelişmiş" deyince aslında bu toplumları diğerleriyle ("gelişmiş toplumlar") karşılaştırmış oluyoruz. Halbuki, modern evrim kuramlarının gösterdiği gibi (Gould, 1973) türlerin birbirine üstünlüğünden bahsedilemez. Buradan hareketle, farklı patikaları takip eden toplumların farklı türler olduklarını ve birbirlerine karşı hiçbir üstünlüklerinin olmadığını ileri sürebiliriz. Başka bir ifadeyle, toplumsal evrim mükemmel olana doğru giden tekâmül süreçlerinden bağımsızdır. Divitçioğlu'nun söylediğinin aksine, ATÜT toplumları zorunlu olarak "az-gelişmiş" toplumlar değildir. "Az-gelişmişlik", tekdüğürsal tarih anlayışının kuramsal bir ürünüdür. Az-gelişmişlik söylemi, G-ATÜT'ü analiz ederken terk edilmelidir.

Benzer şekilde, Çin örneğinde de görebileceğimiz gibi, G-ATÜT denildiğinde kastedilen kapitalizm öncesi üretim tarzlarının egemen olduğu toplumlar değildir. G-ATÜT'ün önemi, aynı anda farklı üretim tarzlarının eş-evriliyor olmasıdır. Dahası, Çin örneğinde gördüğümüz gibi, ATÜT'ün bugün başarıya ulaşan örnekleri için kapitalizm sonrası üretim formasyonları demek daha doğru olacaktır. ATÜT ve diğer üretim tarzları, aynı anda var olan, birbiriyle bağımlılık ilişkisi içerisinde olan ve tarihsel olarak eş-evrilen üretim tarzlarıdır.

ATÜT tartışmalarında devletin despotik doğası -her ne kadar ampirik olarak tekil vakalarla desteklenebilir olsa da- kuramsal olarak sorgulanabilir bir genellemeye yol açmaktadır. Bir toplumda despotizmin tek kaynağı devlet olamaz. Despotizm, devletin görece ağırlığının düşük olduğu toplumlarda da görülebilir. Ya da örneğin sermayedar sınıfa ait kurumsal yapılar (örneğin: şirketler) da despot olabilir. Hatta yapılar ferdi mülkiyete dayalı sermaye birikimine engel olabilir. Diğer taraftan bir toplumda sermaye birikiminin gerçekleşmesinin yegâne koşulu ferdi mülkiyetin tesis edilmesi değildir. Sermaye birikimi devlet eliyle de gerçekleşebilir. Despot bir devletin varlığı, o toplumun zenginleşmeyeceği anlamına gelmez. Benzer şekilde, artık-değeri ve doğal kaynakları yağmalayan tek kurum devlet değildir; fertler ve şirketler de artık-değeri ve doğal kaynakları yağmalar. Ayrıca Elinor Ostrom'un birçok çalışmasında gösterdiği gibi (örneğin bkz. Ostrom, 1990), devletin ve ferdi mülkiyetin olmadığı koşullar altında sulama kanalları müştereken inşa edilebilmekte ve işletilebilmektedir. Bunlar için devletlerin varlığına ihtiyaç yoktur. Aslında burada devletin, ferdi mülkiyetten ve müşterek mülkiyetten farklı olarak özel bir mülkiyet (daha doğrusu mülk) olduğu gerçeği de ortaya çıkıyor. Bu durum ana-akım tartışmalar içinde, en azından Ostrom'a ve dijitalleşmeye gelinceye kadar, göz ardı edilmiştir.

Devletin varlığı kendiliğinden despotizmi yaratmaz. Aslında devletin olmayışı ya da "devlet ahlaki"nin yerleşmiş olmaması, despotizmi yaratan bir sebep olabilir. Öyle ki, olması gerektiği yerde ve zamanda olmayan ve işlemeyen devletin yarattığı boşluğu alternatif toplumsal kurumlar doldurabilir. Örneğin, aşiretler ve tarikatlar hatta seküler kentli örgütlenmeler buna dahil edilebilir. Bir şekilde ortaya çıkan devlet bu yapılarla çatıştığında biz despot bir kurum görürüz. Halbuki, devletin varlığı sürekli olsa ve devlet ahlaki yerleşmiş olsa -yani, devletin varlığı fertler için meşru kabul edilse ve mülk alanı tam olarak tanımlanmış olsa- bu durumda alternatif kurumlara ihtiyaç olmayacaktır. Esas sorun çok güçlenen devletin despotik uygulamaları değildir; tam tersine, çok zayıf olan ya da namevcut devletin, boşluğu dolduran alternatif kurumlara mücadele ve çatışmaya girmesidir.

Son olarak, Divitçioğlu'nun ATÜT toplumlarını "durağan" olarak nitelendirmesi bazı coğrafyalarda görülen toplumsal evrimin açıklanmasında hatalı sonuçlara yol açabilir. "Durağanlık"ın ortaya çıkışı evrim sürecinin sonlandığı anlamına gelmez. Tersine, toplumların dönüşüm hızları görece ve tarihsel olarak farklılık gösterir. Görece olarak farklı dönüşüm hızları Avrupa toplumlarını Osmanlı toplumlarından ayırır. Tarihsel olarak farklı dönüşüm hızları ise XIV. yüzyıldaki Osmanlı toplumlarını XIX. yüzyılın sonundaki Osmanlı toplumlarından ayırır. Buradaki "durağanlık", değişen çevre koşullarına en iyi şekilde adapte olmaktan kaynaklı olan değişmeme ya da atalet halidir. Divitçioğlu'nun bahsettiği durağanlıktan farklı olarak, atalet durumu, yaşayan doğada da bulunur. Divitçioğlu, durağanlık derken, yerleşik hale gelmiş Asyatik üretim tarzının devletin despotik davranması nedeniyle çözülmemesini kastetmektedir. ATÜT'te söz konusu olan, "gelişme" ya da bir üretim tarzının diğerine dönüşmemesi değil, bir coğrafyada hüküm süren üretim tarzının çevre koşullarına en iyi şekilde adapte olması nedeniyle varlığını sürdürmesi ve toplumsal ilişkilerin kuşaklar boyunca yeniden üretilmesidir.

Benim iddiam, bir şekilde sonlanan ATÜT tartışmalarının tarihsel bağlam içerisinde yeniden başlatılması değildir. Benim iddiam, G-ATÜT kavramının Üçüncü Sanayi Devrimi sürecinde Çin, Hindistan, Rusya, Türkiye ve İran gibi ülkelerin iktisadi durumunu daha iyi açıkladığıdır. Buna göre Çin, Hindistan, Rusya, İran ve Türkiye'nin kapitalist birer topluma evrilmesinin sebebi ATÜT'tür. Bu ekonomilerin tarihi, Batı-tipi kapitalizm öncesi döneme uzanır. Ancak bu coğrafyalardaki iktisadi sistemlerin XIX. ve XX. yüzyıllardaki hâllerini "kapitalizm öncesi" olarak nitelemek doğru olmaz. Kaldı ki, tarihin tek bir patika üzerinde ilerlediğini savunan bu görüşü doğru kabul etseydik, dijitalleşme ve internet teknolojilerinin belirlediği *günümüzde* bu toplumları "kapitalizm sonrası" toplum biçimleri olarak adlandırmak gerekirdi. Oysa Çin, Hindistan, Rusya, Türkiye, İran ve çeşitli Latin Amerika ülkeleri, geçtiğimiz on yıllar içerisinde hızlı kurumsal dönüşüm süreçlerine sahne olmuştur.

Bu ekonomilerden özellikle Çin ve Hindistan, dünya hegemonyasını tehdit edecek düzeyde verimli ekosistemler inşa edebilmişler ve gelecek on yıllar içerisinde birer merkez ülke olma şansı elde etmişlerdir. Bunu sağlayan unsurların başında bu ekonomilerin yeni teknoloji paradigmalarına tam entegrasyonu gelmektedir. Öyle ki, yapay zekâ, makine öğrenmesi ve veri bilimi gibi alanlarda yaptığı yatırımlar sayesinde, bu ekonomilerin organizasyonel kabiliyetleri artmış, despotik görünümlü devlet aygıtı, dünya çapında üretilen artık-değerin bu ekonomilere transfer olması sonucunu doğurmuştur. 5G teknolojilerindeki lider pozisyonlarından ve Kuşak ve Yol projesindeki amaçlarından anlaşılabilceği gibi, başta Çin ardından da Hindistan *ATÜT'e rağmen değil, ATÜT sayesinde* bu coğrafyalardaki "yükselen" ulusal ekonomiler haline gelmiştir. Bu ekonomilerin doğru tahlili için kurumsal politik iktisadın güncel araçları bize fayda sağlayacaktır.

5. Dijitalleşme ve Geç Gelen Ülke Avantajı

Her sanayi devrimi bazı ulusal ekonomilerin büyüme yarışında öne çıkmasına ve zamanla merkezi ülke konumuna erişmesine neden olur. Birinci Sanayi Devrimi sırasında İngiltere'nin, İkinci Sanayi Devrimi sırasında Almanya'nın durumu buna örnektir. Üçüncü Sanayi Devrimi sonrasında, özellikle 1990'lardan bugüne, Çin'in en yüksek büyüme performansı gösteren ülkeler arasında olduğunu görüyoruz. Çin'in bu performansı, İkinci Sanayi Devrimi sırasında Almanya'nın kaydettiği büyüme performansına benzetilebilir.

Gerçekten de *Digital Economy Compass 2020* adlı raporda, dijital ekonomiden en çok fayda sağlayan ve pandemiyle en iyi mücadele edebilen ülkelerin Çin ve Hindistan gibi devlet geleneğinin güçlü olduğu ülkeler olduğu tespit edilmiştir. Buna karşılık Birleşik Krallık, Fransa, İtalya, Hollanda gibi açık toplum kurumlarının yerleştiği ülkelerin, dijital ekonomilerde lider ülke konumlarını kaybettiği ve pandemi sürecinde en büyük iktisadi kayıpları yaşayan ülkeler arasında yer aldığı gözlemlenmiştir. Açık toplumlar arasında Almanya'nın en az iktisadi kayıp yaşayan ülkeler arasında olduğunu görebiliyoruz. Aynı raporda pandemi sürecini en hızlı atlatacak sektörler arasında dijital dönüşümü gerçekleştirmiş sağlık, enformasyon, yüksek öğretim ve perakende sektörlerinin olacağı tahmin

edilirken, en yavaş atlatılacak sektörler arasında dijital dönüşüme ayak uyduramayan sanat, barınma ve yiyecek hizmetleri ile insan taşımacılığı gibi sektörlerin olacağı tahmin edilmiştir. Bu tahminler, dijital ekonominin pandemi sürecini hızlı bir şekilde atlmasına katkı sağlayacağını göstermektedir. Küresel çapta Amazon, Netflix, Microsoft, Apple ve Alphabet gibi şirketlerin piyasa değerlemesinin arttığını, ulusal ekonomilerde de dijital ekonomilerin nüfuz ettiği sektörlerdeki şirketlerin piyasa değerlemesinin arttığı gözlemlenebilir. Ancak dijital ekonomi içerisinde faaliyet gösteren en büyük şirketler arasında yer alan Airbnb, Uber ve Booking gibi şirketlerin gelir kayıpları yaşadıkları, bu nedenle işten çıkarmaların gerçekleştiği belirtilmiştir.

Almanya Birinci Sanayi Devrimi sırasında, Çin ise İkinci Sanayi Devrimi sırasında merkezi ülke konumunda olmasalar da geç-gelen ülke olmalarının avantajını sonraki dönemlerde en iyi şekilde kullanmışlar ve merkezi ülkeyle olan arayı kapatmayı başarmışlardır. Thorstein B. Veblen'in *Imperial Germany and the Industrial Revolution* (1915 [1990]) adlı çalışmasında gösterdiği gibi, 1871'de birleşen Alman uluslarında merkezi kararlar alan, piyasaları düzenleyen devleti yücelten ve otoriteye itaati bir erdem olarak kabul eden toplumsal normlar ve düşünce alışkanlıkları, Emperyal Almanya'nın sanayileşme sürecinde hızla öne çıkmasına ve merkezi ülke konumu elde etmesine en büyük katkıyı sağlamıştır. Benzer şekilde Çin (1) planlama ve düzenleme kapasitesi yüksek merkezi bir devlet mekanizmasına sahip olması, (2) *hukou* adı verilen kayıt sistemiyle nüfusunun büyük bölümünü geleneksel olarak takip ve kontrol altında tutabilmesi ve (3) ekonominin birçok alanında ferdi mülkiyetin (özellikle fikri haklar alanında) ihlal edilmesine göz yumması *sayesinde* geç-gelen ülke olma konumunu -en azından dijital ekonomiler bağlamında- avantaja dönüştürmüştür.

Bu iki vaka, bir ulus için tarihsel olarak dezavantajlı sonuçlara yol açan bazı özelliklerin bir dizi evrimsel mekanizma sonunda avantajlı sonuçlara yol açan özelliklere dönüşebileceğini gösterir. Çin'in dijital ekonomisi, bir ulusal ekonomi olarak yükseldiği için mi büyüdü? Yoksa bir ulusal ekonomi olarak Çin, dijital ekonomisinin büyümesi nedeniyle mi yükseldi? Buradaki nedensellik ilişkisini açıklamak sanıldığı kadar kolay değildir. Ancak iki faktörün birbirini pozitif olarak geri beslediğini ileri sürmek -en azından konuyla ilgili daha fazla ampirik çalışma yapıncaya kadar- makul görünüyor. İlerleyen bölümlerde Çin'in dijital ekonomisindeki bu özgün durumu, 1970'lerdeki ATÜT tartışmalarından hareketle, *Asya tipi dijitalleşme tarzı* olarak yorumluyorum. Çin vakası bize gösteriyor ki dijital teknolojilerin ve internetin yaygınlaşması ve yüksek katma değer yaratan bir ekonomiye yol açması için -yaygın kanaatin aksine- o ülkede demokratik süreçlerin var olması, hukukun üstünlüğünün tesis edilmesi ve insan haklarının yerleşmesi gerekli ve yeterli *değildir*. Dijital ekonomiler, *ceteris paribus*, istenilen sonuçları;

1. merkezi karar alma süreçlerinin kurumsallaştığı,
2. takip ve kontrol sistemlerinin geleneksel olarak yerleşik hale geldiği ve
3. ferdi fikri mülkiyet haklarının devlet güdümünde kamusal mülkiyete (müştereklere) dönüştürülebildiği

toplumlarda daha çabuk verir. Üçüncü Sanayi Devrimi, ilk ikisinden farklı olarak, teknoloji transferi yapan ülkelere daha önce sahip olmadığı birçok fırsat sunuyor. Aşağıda da göstermeye çalıştığım gibi, genelleştirilmiş ve güncellenmiş bir ATÜT tartışması (G-ATÜT) günümüz dijital toplumlarını -örneğin Türkiye'yi- açıklamak için faydalı olabilir. O halde sorumuz şu olabilir: Acaba dijital ekonomiler "az gelişmişlik sorunu"nu (eğer böyle bir sorun varsa) çözmek için bir fırsat olabilir mi? Peki ne pahasına?

6. Dijital Ekonomilerde Planlama

İktisat tarihinde Adam Smith'le başlattığımız klasik politik iktisat okulunun temel sorsallarından biri ulusal zenginliğin nasıl ortaya çıktığını açıklamaktır. Bugün ana-akım iktisadın içerisinde yeterince çalışılmayan ulusal zenginlik sorunsalı, dijital ekonomilerin yükselişle birlikte politika yapıcılarının da ilgisini çekmeye başladı. Bu ilgi beraberinde birtakım sorular da getirdi. Örneğin, Türkiye gibi üst-orta gelir seviyesinde yer alan bir ulusal ekonominin zenginlik yaratabilmesi için dijital ekonomiler nasıl planlanmalı? Dijitalleşmenin olmazsa olmazı durumundaki özgür internet ortamı nasıl sağlanmalı? Servet artışı kendiliğinden gelir dağılımında bir düzelme anlamına gelmediğinden, dijital ekonomilerin yarattığı katma değeri hangi politikalarla toplumsal refaha dönüştürmeliyiz? Acaba içinde bulunduğumuz çağ dijital merkantilizm özellikleri mi taşıyor? Devletler dijital korumacılık politikaları uygulamalı mı?

Klasik politik iktisadın bu soruları, özü itibarıyla, 1776'da yayımlanan *Ulusların Zenginliği*'nden bu tarafa çok fazla değişmedi, ancak çeşitlendi. Örneğin birçok politik iktisatçı emeğin dijital ekonomilerde de değerini kaynağı olduğunu kabul ediyor (Fuchs, 2010; Huws, 2015 [2018]). Ancak değerini dijital ekonomilerdeki kaynağı konusunda farklı görüşler de var. Örneğin 1960'lara kadar altın ve petrol en değerli doğal kaynaklar arasında kabul edilirken, bugün en değerli doğal kaynağımızın veri olduğunu ileri süren araştırmacılar da var (Mayer-Schönberger ve Cukier, 2014).

Bu zengin literatür bize gösteriyor ki dijital ekonomiler, servet ve refahı arttırabilmek adına birçok ulusa sayısız fırsat sunmaktadır. Eğer uluslar dijital ekonomilerin bileşenlerini -büyük veri, yapay zekâ, nesnelere interneti, arttırılmış gerçeklik, blokzinciri gibi- toplumsal faydayı gözeterek planlayabilirse birçok geç-gelen ulusal ekonomi, Çin ve Hindistan örneklerinde olduğu gibi, daha önce elde etmediği sayısız yeni fırsat yakalamış olabilir.

Ancak dijital ekonomiler birtakım risklerin ortaya çıkmasına da yol açıyor. Örneğin büyük veri teknolojileri devletlerin takip ve kontrol kapasitelerinin artmasına neden oluyor. Hukukun üstünlüğü tesis edilmediğinde, insan hakları ve özgürlükler garanti altına alınmadığında ve demokratik kurumların ideal şekilde çalışması sağlanmadığında veri-tabanlı teknolojilere yatırım yapmak ulusal servetin ve refahının artmasına değil, sadece bir dizi şirketin zenginleşmesine ve halihazırda bozuk olan gelir eşitsizliğinin daha da bozulmasına neden oluyor.

Bugün, Çin dijital teknolojiler ve internet alanında lider konumda bulunan birkaç ülkeden biridir. Çin'in dijital ekonomilere bu kadar fazla yatırım yapmasının bir nedeni kendi

takip kapasitesini arttırmaktır. Çin halkları için dezavantajlı olan bu durum, teknolojik çevre koşullarının değişmesi sonrasında Çin ulusal ekonomisi için avantaja dönüşmüş gibi görünüyor. Bu nedenle Çin devleti Huawei, Tencent, Alibaba gibi şirketlere teşvikler veriyor. Çin devletinin takip kapasitesi bu şirketler eliyle artmış oluyor.

Bu başarının ardında yatan sebeplerden biri Çin'in sahip olduğu kitlesel takip sisteminin kökeninde yatan Toplumsal Kredi Sistemi'dir. Bu sistem bugün iyi davranışı ödüllendiren, kötü davranışı cezalandıran bir kayıt sistemine dönüşmüş durumdadır. On yıllardır var olan Toplumsal Kredi Sistemi bugünün dijital takip sistemlerinin bireyler tarafından onanmasına neden oluyor. Birçok birey ülkelerinin bu atılımıyla övünüyor; sistemin kötü davranışa ceza verirken güvenliği bu şekilde sağlayacağını düşünüyor. Bu sistemde, eğer bireyler yüksek skorlara sahipse araba ya da ev kiralarken depozito ödemek zorunda kalmıyor. Eğer düşük skorlara sahipse tren ya da uçak bileti alamayabiliyor ya da yüksek bir fiyat ödemesi gerekiyor. Bunun sonucunda bireylerin toplumsal medya hesapları kapatılıyor ya da dini ibadetleri engellenebiliyor. Hatta tuvalet kâğıtları bile sınırlı sayıda verilebiliyor (Liang vd., 2018).

Toplumsal Kredi Sistemi'nin aynı zamanda sağlık, eğitim ve bürokrasi için de fayda sağladığı kabul ediliyor. Böylece refah ve zenginliğin yaygınlaşacağına ve artacağına dair genel bir kanaat mevcut. Başka bir ifadeyle, Çin'in dijitalleşme sürecindeki avantajlarından biri Toplumsal Kredi Sistemi'ni olumlayıcı bir ahlakın mevcudiyetidir. Çinli birçok birey dürüstlük, erdem, liyakat, itibar ve diğer ahlak normlarının toplumsal kredi sistemiyle yerleşeceğini düşünmektedir.

Toplumsal Kredi Sistemi'ne itirazlar Çin içinden olduğu kadar (örneğin Jay Walking) Avrupa merkezli düşünen insan hakları savunucularından da geliyor. Ancak bu itirazı yönlendirenlerin benzer sistemlerin Avrupa'da (örneğin Almanyada Schufa) ve Kuzey Amerika'da da (örneğin ABD'de FICO) olduğunu aynı açıklıkla dile getirmiyorlar. Başka bir ifadeyle, dijital Maoculuk sadece Çin'de değil, Çin dışındaki coğrafyalarda da varlığını sürdürüyor. Tek fark, Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da takip sistemleri özel şirketlerin elindeyken, Çin'de devletin elinde olması. Buradaki soru şu: Verilerimiz kimin elinde, şirketlerin mi yoksa devletlerin mi?

Doğası gereği *disruptive*, yani var olan düzeni bozucu etkilere sahip olan bu teknolojiler, aynı zamanda, bazı iş kollarının ortadan kalkmasına, bazı iş kollarındaki genel ücret düzeyinin düşmesine ve güvence sunan işlerin sayısının azalmasına da yol açma potansiyeline sahip. Sanılanın aksine bu durum, zorunlu olarak bir ulusal ekonomideki genel işsizliğin artmasına ve güvencesiz işlerin çoğalmasına yol açmıyor. Örneğin robotlar ve otomasyon dışında yeni geliştirilen birçok yapay zekâ teknolojisi, en azından ilk etapta, emeğin diğer üretim faktörlerine olan göreceli ağırlığını azaltmayı hedeflemiyor. Ancak sorunun ücretlerle ilgili olan bir yönü var. Öyle ki dijital ekonomilerde yaygın olarak aşırı-kârların ortaya çıktığını, bu kârların büyük bölümünün ABD ve Çin dışındaki ülkeler tarafından vergilendirilmediğini ve aşırı-kârlardan kaynaklanan şirket gücünün regüle edilemediğini gözlemliyoruz.

Bugün dijital teknolojilerin, ücretlerin toplam gelirler içerisindeki düşen payını arttırmak adına işlev gördüğüne dair de somut kanıt elde edebilmiş değiliz. Ancak şunu da ekleyelim: Yapay zekâ yazılımlarının çalışması için gerekli olan veriler bir ülkenin netizenleri tarafından üketilir. Bu veriler ferdi mülkiyete dayalı fikri hak koruması altında diğer ülkelerdeki platformlara bedava olarak hediye edilir. Yani dijital ekonomiler bedava emek kültürü üzerine kuruludur. Bu kültürün ücret geliri elde eden sınıfların lehine sonuçlar üretmesini beklemek şimdilik gerçekçi değildir.

Dijitalleşme sürecinde en kritik rolü devlet oynayacak gibi görünüyor. Ancak burada da bir ayrıntıyı atlamayalım: Devletin rolü dijital ekonomilerin kamu adına planlamasını yürütmek olmalıdır çünkü ana-akım iktisatçıların inançlarının aksine piyasa sistemi her zaman en iyi sonuçları vermez. Özellikle dijital ekonomilerde sıkça görülen patikaya bağımlılıklar (örneğin daha az verimli çalışan yazılımlar yerine daha yüksek verimle çalışan yazılımlara adapte olamamak) ve yüksek toplumsal maliyetler (örneğin dijital teknolojilerin yol açtığı ekstra karbon salınımı) sanılanın aksine piyasa sistemleri tarafından kendiliğinden çözüme kavuşturulamazlar. Kamu adına planlama yapan ve kural koyan devletler bu tür piyasa başarısızlıklarını ortadan kaldırmak ya da etkisini azaltmak için kaçınılmazdır.

Diğer taraftan, özellikle Kuzey Amerika ve Kuzey Avrupalı netizenler dijital ekonomilerde devletin varlığını sansür ve takip olarak algılamak eğilimindedir. Bu eğilimin maddi gerekçeleri de şüphesiz ki var. Örneğin Freedom House tarafından yayımlanan *Freedom on the Net 2019: The Crisis of Social Media* adlı rapora göre, internet 65 ülkenin sadece 15'inde tam anlamıyla özgürdür. İnternetin en az özgür olduğu 21 ülkede kısıtlamaların en büyük sebebi internet sitelerine ve uygulamalara devletler tarafından konulan erişim engelleridir. (İnternetin en az özgür olduğu ülkeler arasında Rusya, Çin, Sudan, Myanmar ve Türkiye de bulunuyor. Aralık 2018 itibarıyla 245.000 internet sitesinin engellendiği Türkiye 65 ülke arasında 48. sırada yer alıyor.) Ayrıca raporda özel şirketler tarafından geliştirilen takip yazılımlarının (NSO tarafından geliştirilen Pegasus'ta olduğu gibi) en çok ulus devletler tarafından talep edildiği ve satın alındığı, seçimlerin bu yolla manipüle edildiği ve neticeten dijital otoriteryanizme neden olduğu tespit ediliyor.

COVID-19 pandemisinde sansür ve takip sistemlerinin daha da yaygınlaştığını gözlemliyoruz. Aynı kurumun 2020 yılında yayımladığı *Freedom on the Net 2020: The Pandemic's Digital Shadow* adlı raporda 28 devletin pandemi döneminde bazı internet sitelerini ve toplumsal medya mesajlarını sansürlediği, 13 devletin interneti tamamıyla kapadığı, 45 devletin ise pandemiyle ilgili mesaj yazan kullanıcıları tutukladığı ya da alıkoyduğu rapor edilmiş. Pandemi döneminde Türkiye'de sadece 1 ayda 400 kişinin provokatif paylaşım yaptığı gerekçesiyle tutuklandığı tespit edilmiş. 54 ülkedeki aşırı takip uygulamalarının istismara açık ve minimum korumayla uygulamaya konulduğu belirtilmiş. Rapor, internetin en özgür olduğu 5 ülkeyi İzlanda, Estonya, Kanada, Almanya ve Birleşik Krallık olarak, en az özgür olduğu 5 ülkeyi ise Uganda, Kırgızistan, Ekvator, Malezya ve Zambia olarak raporlamış. Özgür olmayan ülkeler arasında görünen Türkiye'nin önünde Ruanda, Zimbawe, Gambia ve Libya gibi ülkeler bulunuyor.

Dijital ekonomilerde devletin varlığından rahatsız olan bir diğer kesim de kripto paraların alım satımı yoluyla gelir elde eden bireyler ve kurumsal işletmelerdir. Devletin düzenleyici politikaları bu oyuncular için gelirlerde azalma anlamına gelir. Fakat devletin kamu adına planlama yapması derken kastettiğimiz uluslararası veri trafiğinin yönetiminde söz sahibi olmak, netizenlerin ükettiği verinin karşılıksız olarak diğer ülkelere transfer edilerek sadece o ülkelerin ekonomisinde katma değer yaratmasına engel olmaktadır.

7. Regülasyon ve Korumacılık

Regülasyon ve korumacılıkla kastedilen, ulus devletlerin dijital ekonomideki rolünün ne olması gerektiğinin tespit edilmesidir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan 1980'lere kadar süren planlama çağında, ulus devletlerin tarım, imalat, turizm, eğitim ve sağlık gibi ekonominin geleneksel sektörlerindeki rolünün bu sektörleri korumacı bir perspektifle düzenlemek olduğu kabul ediliyordu. Başka bir ifadeyle, devletlerin ulusal ekonomiler için düzen temin edici role sahip olduğu kabul ediliyordu. 1980'lerden bu kabulün sorgulandığını gözlemliyoruz. Bu sorgulamanın en az üç sebebi olduğunu düşünebiliriz.

Devletin dijital ekonomideki varlığının sorgulanmasının ilk sebebi, devletin internet alanında bir oyuncu olmasının yol açtığı sonucun çoğunlukla sansür, erişim engeli, ifade özgürlüğünün kısıtlanması veya vergilendirme olmasıdır. Burada, dijital ekonominin devletleri doğal bir oyuncu olarak kabul etmeyen kanaatinin etkisini görebiliyoruz.

Devletin dijital ekonomilerdeki varlığının sorgulanmasına yol açan ikinci sebep dünya ekonomisinin 1980'lerden itibaren neoliberal bir dönüşüm sürecini tecrübe etmiş olmasıdır. Bu süreç, kamu harcamalarının (eğitim ve sağlık başta olmak üzere) sınırlandırılması ve ulus devletlerin ekonomide doğrudan bir oyuncu olması (örneğin kamu iktisadi teşebbüsleri kurması ve bunları işletmesi) ortadan kaldırılması sonucunu doğurmuştur. Artık ulus devletler, piyasaların kendiliğinden işleyişini sağlamak için gerekli olan hukuk normlarını yerleştirmek ve bu normlardan kaynaklı yaptırımları eksiksiz bir şekilde yerine getirmekle yükümlüdür.

1995 yılında Dünya Ticaret Örgütü'nün kurulmasıyla birlikte, neoliberalizm üzerine yapılan tartışmalara deregülasyon üzerine yapılan tartışmalar eklenmiştir. Deregülasyon özellikle uluslararası alanda yapılan ticaretin önündeki engellerin kaldırılması ve ferdi haklara dayalı fikri hakların sıkı korunması da dahil olmak üzere bir dizi norm belirleyici kararın ulusal ekonomilere dayatılması anlamına gelir. Dünya Ticaret Örgütü'ne taraf olan devletler, küresel ekonomide kamu adına yapılan düzenlemeleri kısıtlamak ve piyasanın bir sistem olarak kendiliğinden düzene gelmesini sağlamakla yükümlüdürler. Bugün dijital korumacılık alanında çalışan birçok yazar Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olan ülkelerin veriyi uluslararası ticarete konu olan bir meta olarak kabul edilmesini ve dolayısıyla serbestçe dolaşımının sağlanması gerektiğini savunuyor.

Devletin dijital ekonomilerdeki varlığının sorgulanmasının üçüncü sebebi Çin'in yükselişinin yol açtığı kafa karışıklığıdır. Gerçekten de, dijitalleşme sürecini açıklamak, Çin'in Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olmasına rağmen uygulamaktan vazgeçmediği en az iki po-

litikadan neden vazgeçmediğini açıklamak anlamına gelir. Bunlardan ilki ferdi mülkiyete dayalı fikri hakları korumak için herhangi ciddi bir önlem almaması, ikincisiyle devletin piyasa sistemi üzerindeki korumacı rolüne son vermemesidir. İlkinin sonucu, fikri mülkiyet ihlallerine dayanan büyük bir inovasyon sektörünün ortaya çıkmasıdır. Bugün Çin küresel ölçekte fikri mülkiyet ihlallerinin en çok görüldüğü ekonomi durumundadır. 2018’de ABD Başkanı Donald Trump tarafından açıklanan başkanlık kararnamesinde Çin’in Amerikan ekonomisine yıllık 600 milyar USD zarara uğrattığı tespit edilmiş, bunun bir neticesi olarak 250 milyar USD değerinde Çin kaynaklı ürüne %25’lere varan tarifeler uygulanacağı açıklanmıştı (Kwan, 2020). Ticaret Savaşları’nın başlangıcı olarak kabul edilen bu kararnameyle birlikte 1980’lerden beri devam eden deregülasyon çağıının da sonu gelmiş oldu.

Bu üç sebebin de yeterli olmadığını düşünüyorum:

1. Devlet sansür demek değildir. Örneğin dijital ekonominin sıkı bir şekilde düzenlendiği Avrupa Birliği’nde devletin müdahalesi doğrudan sansür ve erişim engellerinin ortaya çıkması anlamına gelmez. Burada önemli bir ayrıntı, uluslararası ticarete tabi olan verinin takip ekonomisinin ortaya çıkmasına yol açan bilginin taşıyıcısı olmasıdır. Bu bilginin varlığı, dijital ekonomileri uluslararası politik ekonominin bir parçası haline getirir.

Dijital ekonomilerin devlet eliyle düzenlenmesi her zaman sansür ve erişim engeline yol açmaz ancak bir devletin ya da Avrupa Birliği örneğinde olduğu gibi devletler arası anayasal organların veri trafiğini mahremiyet ve ulusal güvenlik gibi sebeplerle düzenlemesi bu tercihin ulusal sınırların ötesinde sonuçlar doğurmasına neden olur. Başka bir ifadeyle, dijital ekonomiyi regüle ettiğin yani veriyi yerelleştirmeye kalktığın anda ulusal olan planlama meselesi uluslararası nitelik kazanır.

2. Devletin dijital ekonomiye müdahalesinin yarattığı tedirginliği 1980’lerden beri süregelen deregülasyon mantığıyla ve internetteki en büyük sorun durumunda olan sansür ve erişim engellerinin ortaya çıkmasıyla açıklamak doğru olmaz. Öyle ki veri ticaretine dayanan dijital ekonomileri Dünya Ticaret Örgütü’nün konusu haline getirmek kolaycılık olur. Veri hem üketime tabi bir maldır hem de mahrem olan ve ulusal güvenliği konu edinen bilginin taşıyıcısıdır. Zaten Dünya Ticaret Örgütü de, daha ziyade, somut olan (otomotiv, petrol, tekstil ve tarım ürünleri gibi) malların ticaretinin devletler tarafından deregüle edilmesini ve ulusal ekonomilerin yine devletler eliyle korunmasının engellenmesini amaçlamaktadır. Doğal olarak, bu sürecin en başında dijital ekonomilerin veriye olan açıklığının bugünkü seviyeye geleceğini öngörmek mümkün değildi. Hatta 1990’ların ortalarında dahi veriye dayalı bir ekonominin yükselişini tahmin etmek gerçekçi sayılmıyordu. 2000’lere geldiğimizde artık göz ardı edilemeyecek şekilde olgunlaşmış olan, 2020’lerde ise daha önceden tahmin bile edilemeyen miktarlarda katma değer üretilmesine yol açan dijital ekonomileri, Dünya Ticaret Örgütü’nün “mal” sınıflandırmasına kazara dahil edilmesi, dijital ekonomileri deregülasyon sürecinin bir parçası haline getirmemelidir.

3. Devletin dijital ekonomilerdeki varlığı hem tarihsel olarak devletin internet altyapısının oluşumunda öncü rol oynamasından hem de dijital ekonomilerin çalışabilmesi için gerekli hukuki mevzuatın devletleri gerektirmesinden kaynaklanır. Diğer taraftan, dijital

ekonomünün kökeninin e-ticaret olduğu unutulmamalıdır. E-ticaret, zorunlu olarak, verinin uluslararası ticaretine neden olmaz. Otomotiv ve petrol ürünlerinden perakendeye birçok somut (*tangible*) mal 1970'lerden bugüne dijitali önceleyen elektronik teknolojiler sayesinde ticarete konu olmaktadır. Doğal olarak, e-ticaret geleneksel ekonomilerdeki işlemlerin elektronik hale gelmesi anlamı taşıdığından, devletler (ve dolayısıyla uluslararası ticareti ilgilendiren tüm hukuk mevzuatı) ekonomilerin dijitalleşme sürecinde en başından beri mevcuttur.

Görülüyor ki, devletin ekonomideki varlığı piyasa sistemi bağlamı içerisinde hiçbir zaman ortadan kalkmamıştır. Hatta bazı politik iktisatçıların doğru bir şekilde öne sürdükleri gibi, neoliberal dönem devletler tarafından tasarlanmış ve devletlerin daha önce görülmemiş ölçüde güçlenmiş olduğu bir dönemdir. Her ne kadar dijital teknolojiler ve internet *potansiyel olarak* merkezi bir planlacının yokluğunda kendiliğinden düzene gelebilen karmaşık bir ekosistem olsa da, Karl Polanyi'ye (1944 [2001]: 147) ve çağdaş takipçilerine (Buğra ve Ağartan 2009) kulak verdiğimizde dijital ekonomilerin de planlanmış birer sistem olduğu sonucuna ulaşırız. Planlanmayan ise dijital ekonominin 2020'lere gelindiğinde dijital korumacılığa dönüşmüş olması gerçeğidir (Yüksel ve Yalçıntaş 2020; Yardımcı ve Yalçıntaş 2020; Yalçıntaş ve Alizadeh 2020; Uçar ve Yalçıntaş 2023, yayım aşamasında).

Gerçekten de, dijitalleşme süreci ve internet ulus devletlerin ekonomilerdeki rolünün tarihin hiçbir döneminde görülmediği kadar artmasına ve daha önceden öngörülemeyen bir planlama çağının (yeniden) başlamasına neden olmuştur. Devletler sadece dijital ekonomilerde en başından beri mevcut olan bir oyuncu değildir. Devletler, 1990'lardan itibaren gücünü ve etkisini daha arttıran planlayıcı ve norm belirleyici oyunculardır.

Dijital korumacılık üzerine bugüne kadar yapılan tartışmalar, uluslararası alanda soğuk barış döneminin henüz bir sona ulaşmadığını göstermektedir. Taraflar için hâlâ çözümlenmesi gereken meseleler bulunmaktadır. Bu meselelerin başında, yeni teknoloji paradigmasına iddialı bir şekilde giren Çin'in dijital korumacılık politikalarında atacağı adımlar gelmektedir. Acaba Huawei ve diğer şirketler, Çin'in dijital alandaki sansür ve engelleme politikalarına paralel ithal ikameci bir dijitalleşme yolu mu izleyecek yoksa ABD şirketlerinin bu alandaki üstünlüğüne adapte mi olacak? Bana göre, dijital korumacılık politikalarının tamamlanması ve veri trafiğinde tam kontrol sağlanabilmesi için Çin donanım şirketlerinin ABD menşeli yazılımları ikame edici politikalar üretmesi gereklidir. Dijital korumacılık veri korumacılığından daha fazlasına işaret eder.

Dijital korumacılık, ulus devletlerin dönüşen büyük veri kapitalizmi koşullarında verdiği doğal bir tepkidir. Ancak şunu da not etmeliyiz ki, dijital korumacılık bir defa başladığında, sonu gelmeyen bir sansür ve politik baskı sarmalı yaratabilir. Bugün başta ABD ve AB ülkeleri olmak üzere, sıkı denetim uygulamalarının tüm dünyaya yayıldığına tanık olmaktayız. Ancak bu süreç hukukun üstünlüğü tesis edilmeden devam ederse, bu defa engellenen sadece internet siteleri olmayabilir. Öyle ki, yakın bir dönemde, 5G ve blokzinciri teknolojilerinin uygulamadan tamamen kaldırıldığı ya da düzenlendiği ülkelere tanık olmak mümkündür. Bireysel kullanıcılar olarak bizlerse, hepimizin müştereken ürettiği

verilerin devletler tarafından mı yoksa kâr amacı güden uluslararası şirketler tarafından mı sahiplenilmesi gerektiği konusunda bir karar almak zorunda bırakılacağı gibi görünüyor.

8. Sonuç

Dijital ekonomilerin en dinamik sektör olduğu XXI. yüzyıl piyasa sistemi devletler olmadan anlaşılabilir. Dijitalleşme ve internet çağında tekel gücünün sahibi olan şirketler o kadar güçlü hale gelmiştir ki Meta (Facebook), Alphabet (Google), Microsoft, Amazon gibi özel şirketler (ABD dışındaki) devletlerle rekabet edebilir, hukuk sistemlerini geçersiz hale getirebilir, devletlere kural dayatabilir. Bunun bir sonucu olarak, dijitalleşme ve internet şirketleri Çin ve Hindistan'da piyasa sisteminin kurumlarını taklit yoluyla tesis etmesini mümkün hale getirmiştir. Bu süreç, XIX. yüzyılda ve sonrasında Kuzey Amerika'da yaşanan "büyük zenginleşme" sürecine benzetilebilir (McCloskey, 2016).

Dijital ekonomilerin salt iyimser ya da salt kötümser bakış açısıyla ele alınmaması gerektiğini vurgulamak gerekir. Salt iyimser bir bakış açısı, dijitalleşmenin verimliliği arttıracığı, daha adil ve özgür bir toplumun yaratılacağı, bu teknolojilerin özellikle az gelişmiş ülkeler için birçok fırsatın ortaya çıkmasını sağlayacağını söyler. Salt kötümser bir bakış açısı ise dijitalleşmenin takip kapitalizminin yayılmasına, teknolojik işsizliğin artmasına, tüm dünyanın Çin benzeri kapalı bir topluma dönüşmesine hizmet edeceğini iddia eder.

İki görüş de yanlıdır. Bazı kaynakların Sanayi 4.0 adını da verdiği (Schwab, 2016) dijitalleşme sürecinin daha önceki sanayileşme süreçlerinden -örneğin Sanayi 1.0'ı mümkün hale getiren buhar makinesinden- farkı, dijital teknolojilerin ve internetin toplumsal fayda yaratabilmek için ilk olarak temel hak ve özgürlüklerin tam olarak tesis edilmesine ihtiyaç duymasıdır. Ancak bugün geldiğimiz aşamada başta toplumsal medya şirketleri olmak üzere ekonomide başat olan kuruluşlar (şirketler ve devletler) bireylere özgürlük sağlamaz; tam tersine, özgürlükleri metalaştırır.

Dijitalleşme ve internet sayesinde ismini daha çok duyduğumuz Çin, Hindistan, Rusya gibi toplumların analizinde belli bir oranda oryantalizmin varlığını yadsıyamayız. Örneğin Acemoğlu ve Robinson için Çin, Hindistan ve Rusya "dar koridor" içerisinde yer almıyor-ken ABD ve Birleşik Krallık "dar koridor"un içerisinde ilerlemeyi başarmış örnek iki toplum olarak gösterilmektedir (Acemoğlu & Robinson, 2019). Çalışmaların içerisinde ABD ve Birleşik Krallık'ın Afrika, Latin Amerika, Uzak Doğu ve Orta Doğu'daki kolonyal varlıkları neredeyse hiç hesaba katılmamaktadır. Birçok yerde 2020 yılındaki Çin, Hindistan ve Rusya 2020 yılındaki ABD ve Birleşik Krallık'la karşılaştırılmaktadır. Oysa daha doğru bir tercih, 2020'deki Çin, Hindistan ve Rusya'nın 1800'deki ABD ve Birleşik Krallık'la karşılaştırılmasıdır.

Çin ve Hindistan örnekleri göstermektedir ki zenginleşme süreci sadece bir özgürlük süreci değildir. Başka bir ifadeyle, zenginleşme, demokratik kurumlar olmadan da ortaya çıkabilir ve zenginleşme kendiliğinden özgürlüklerin yaygınlaşmasına sebep olmayabilir. Dijitalleşme sürecini daha iyi anlamak için sadece Batı-tipi tarihcilikten kurtulmak yetmez; (ana-akım) iktisadın geleneksel araçlarının dışına da çıkmak gerekir. Öyle ki dijital

ekonomileri anlayabilmek için disiplinlerarası yaklaşımlara ihtiyaç duyuyoruz. Örneğin dijitalleşme süreci sadece bir teknolojik inovasyon süreci olarak ele alınmamalıdır. Çünkü dijitalleşmeye yol açan teknolojik inovasyonlar mümkündür. Bu durumda, örneğin, 2000'lerden sonra birçok ülkede ortaya çıkan ve kalıcı hale gelen yüksek işsizlik oranları dijitalleşmenin bir sonucu olmayabilir. Özellikle pandemi sürecinde ortaya çıkan yapısal dönüşümler, doğrudan dijitalleşmenin bir sonucu değildir. Yüksek işsizlik ile dijitalleşme arasında bir nedensellik ilişkisi kurmak ana-akım iktisatçıların ezbere ortaya koyduğu sonuçtur.

Kaynakça

- Acemoğlu, D. ve J. A. Robinson. (2019). *The Narrow Corridor: States, Societies, and the Fate of Liberty*. Penguin Books.
- Akçmak, S. İ. ve A. U. Emiroğlu. (2020). Devlet Kaynaklı Teknolojik Gelişme: Girişimci Devlet ve Doğurgan Devlet. içinde: M. Tiryakioğlu (Der.), *Devletle Kalkınma: Fikret Şenses'e Armağan*. İletişim Yayınları, ss. 73-102.
- Alchian, A. A. (1965). Some Economics of Property Rights. *Il Politico*, 30 (4), ss. 816-829.
- Altun, S. (2012). *Neoliberal Transformation in China in the 1980s and the 1990s*. MSc Thesis. Graduate School of Social Sciences, Middle East Technical University.
- Arthur, B. (1994). *Increasing Returns and Path Dependence in the Economy*. The University of Michigan Press.
- Boratav, K. (1980). *Tarimsal Yapılar ve Kapitalizm*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 454.
- Bolt, J. ve J. L. van Zanden. (2020). *Maddison Style Estimates of the Evolution of the World Economy. A New 2020 Update*. Çevrimiçi Kaynak. Erişim Tarihi: Nisan 2022.
- Buğra, A. ve K. Ağartan (Der.) (2009). *21. Yüzyılda Karl Polanyi'yi Okumak: Bir Siyasi Proje Olarak Piyasa Ekonomisi*. İletişim Yayınları.
- Callinicos, A. (2007). Does Capitalism Need the State System? *Cambridge Review of International Affairs*, 20 (4), ss. 533-549.
- Chang, H. J. (2002). *Kicking Away the Ladder: Development Strategy in Historical Perspective*. Anthem Press.
- Chin, N. C. ve K. Cheng. (2019). "Cold War" and "Cold Peace" between the US and China Could Continue For Decades, Says George Yeo. *Today* (28 Ocak). Çevrimiçi Kaynak. Erişim Tarihi: Nisan 2022.
- Coase, R. ve N. Wang. (2012 [2015]). *Çin Nasıl Kapitalist Oldu? Çev.: İlkay Yılmaz*. Big Bang Yayınları.
- David, P. (1985). Clio and the Economics of QWERTY. *American Economic Review*, 75 (2), ss. 332-337.
- de la Escosura, L. P. (2018). Human Development, 1870-2015. *The Rafael del Pino Foundation*. Çevrimiçi Kaynak. Erişim Tarihi: Nisan 2022.
- Demsetz, H. (1965). Some Aspects of Property Rights. *Journal of Law and Economics* 9 (Ekim), ss. 61-70.
- Digital Economy Compass 2020*. Statista. Çevrimiçi Kaynak. Erişim Tarihi: Nisan 2022.
- Dinçer, N. ve A. Tekin-Koru. (2020). Capital Inputs Sourcing from China and Export Quality Upgrading. *Economic Research Forum (ERF) 26th Annual Conference'ta Sunulan Bildiri*, TED University, Ağustos.

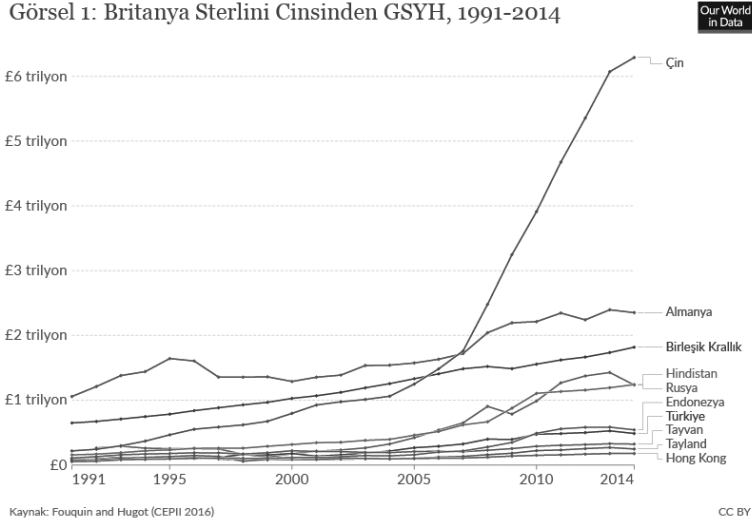
- Divitçioğlu, S. (1966). *Asya Tipi Üretim ve Az-Gelişmiş Ülkeler*. Elif Yayınları.
- Divitçioğlu, S. (1967 [1971]). *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu*. Köz Yayınları.
- Ege, R. (2014). Asya Üretim Biçimi Kavramının Türkiye'de Düşündürdükleri. 7. *İktisadi Düşünce Girişimi Çalıştayında Sunulan Bildiri*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Mayıs.
- Ege, R. (2019). AÜT Kavramının Marx'la Engels'in Yapıtlarındaki Epistemolojik Konumu. *Türkiye Tarih ve İktisadi Düşüncesinde Sencer Divitçioğlu Çalıştayında Sunulan Bildiri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Ekim.
- Ergenç, Ceren. (2014). Political Efficacy Through Deliberative Participation in Urban China: A Case Study on Public Hearings. *Journal of Chinese Political Science*, 19 (2), ss. 191-213.
- Ergenç, Ceren ve S. Altun. (2020). Urbanization, Spatial Segregation, and Class Encounters in China. İçinde: Z. Wang ve D. Pavličević (Der.) *Social Relations and Political Development in China: Change and Continuity in the "New Era"*. Routledge, ss. 72-91.
- Fariss C. J., M. R. Kenwick ve R. Reuning. (2020). Estimating One-sided Killings from a Robust Measurement Model of Human Rights. *Journal of Peace Research*, 57 (6), ss. 801-814.
- Feenstra, R. C., R. Inklaar ve M. P. Timmer. (2015). The Next Generation of the Penn World Table. *American Economic Review*, 105 (10), ss. 3150-3182
- Fogel, J. A. (1988). The Debates Over the Asiatic Mode of Production in Soviet Russia, China, and Japan. *American Historical Review*, 93 (1), ss. 56-79.
- Fouquin, M. ve J. Hugot. (2016). Two Centuries of Bilateral Trade and Gravity Data: 1827-2014. *CEPII Working Paper 2016- 14*. Mayıs.
- Freedom on the Net 2019: The Crisis of Social Media*. (2019). Freedom House. Çevrimiçi Kaynak. Erişim Tarihi Nisan 2022.
- Freedom on the Net 2020: The Pandemic's Digital Shadow*. (2020). Freedom House. Çevrimiçi Kaynak. Erişim Tarihi Nisan 2022.
- Fuchs, C. (2010). Labor in Informational Capitalism and on the Internet. *Information Society*, 26 (3), ss. 179-196.
- Gould, S. J. (1973). *Ever Since Darwin: Reflections in Natural History*. W. W. Norton & Co.
- Gungwu, W. ve J. Wong (Der.) (1998). *China's Political Economy*. Singapore University Press.
- Huws, U. (2015 [2018]). *Küresel Dijital Ekonomide Emek: Siberteryanın Oluşumu*. Çev.: Cemre Şenesen. Yordam Kitap.
- İslamoğlu-İnan, H. (Der.) (1987). *The Ottoman Empire and the World Economy*. Cambridge University Press.
- Jacques, M. (2009 [2016]). *Çin Hükmettiğinde Dünyayı Neler Bekliyor? Batı Dünyasının Sonu ve Yeni Bir Küresel Düzenin Doğuşu*. Çev.: Sami Oğuz. Akılçelen Kitapları.
- Jiang, J. (1991 [2013]). *Ekonomik Gelişmenin Toplumsal Sınırları: Çin Ekonomik Modelinin Geleceği*. Çev.: Adnan Köymen. Kalkedon Yayınları.
- Kroeber, A. R. (2016 [2017]). *Çin Ekonomisi: Herkesin Bilmesi Gerekenler*. Çev.: Mehmet Mazı. Buzdağı Yayınevi.
- Kuran, T. (2001). The Provision of Public Goods under Islamic Law: Origins, Impact, and Limitations of the Waqf System. *Law and Society Review* 35 (4): 841-898.
- Kuran, T. (2004). Why the Middle East is Economically Underdeveloped: Historical Mechanisms of Institutional Stagnation. *Journal of Economic Perspectives* 18 (3): 71-90.
- Kwan, C. H. (2020). The China-US Trade War: Deep-Rooted Causes, Shifting Focus and Uncertain Prospects. *Asian Economic Policy Review*, 15 (1), ss. 55-72.
- Leblang, D. A. (1996). Property Rights, Democracy, and Economic Growth. *Political Research Quarterly*, 49 (1), ss. 5-26.
- Liang, F., V. Das, N. Kostyuk ve M. M. Hussain. (2018). Constructing a Data-Driven Society: China's Social Credit System as a State Surveillance Infrastructure. *Policy and Internet*, 10 (4), ss. 415-453.

- MacKinnon, R. (2012). The Netizen. *Development*, 55 (2), ss. 201-204.
- Mayer-Schönberger, V. ve K. Cukier. (2014). *Big Data: A Revolution That Will Transform How We Live, Work, and Think*. Mariner Books.
- Marx, K. ve F. Engels. (1857-1858 [1992]). *Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri*. Çev.: Mihri Belli. Sol Yayınları.
- Mazzucato, M. (2013). *The Entrepreneurial State: Debunking Public vs. Private Sector Myths*. Penguin Books.
- McCloskey, D. N. (2016). The Great Enrichment: A Humanistic and Social Scientific Account. *Social Science History*, 40 (4), ss. 583-598.
- Milör, V. (2022). *Devleti Geri Getirmek: Türkiye ve Fransâda Planlama ve Ekonomik Kalkınma Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma*. İletişim Yayınları.
- Mirowski, P. (2001). *Machine Dreams: Economics Becomes a Cyborg Science*. Cambridge University Press.
- Ostrom, E. (1990). *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge University Press.
- Pamuk, Ş. (2018). *Uneven Centuries: Economic Development of Turkey since 1829*. Princeton University Press.
- Polanyi, K. (1944 [2001]). *The Great Transformation*. Beacon Press.
- Quah, D. (1999). The Weightless Economy in Economic Development. *LSE Economics Department Center for Economic Performance Discussion Paper No. 117*.
- Rifkin, J. (2011). *The Third Industrial Revolution: How Lateral Power Is Transforming Energy, the Economy, and the World*. Palgrave Macmillan.
- Rifkin, J. (2014). *Zero Marginal Cost Society: The Internet of Things, the Collaborative Commons, and the Eclipse of Capitalism*. St. Martin's Griffin.
- Riztner, G. ve N. Jurgenson. (2010). Production, Consumption, Prosumption: The Nature of Capitalism in the Age of the Digital "Prosumer" *Journal of Consumer Culture*, 10 (1), ss. 13-36.
- Rosenberg, N. ve L. E. Birdzell. (1986). *How the West Grew Rich: The Economic Transformation of the Industrial World*. Basic Books.
- Schwab, K. (2016). *Dördüncü Sanayi Devrimi*. Çev.: Zülfü Dicleli. Optimist.
- Tamer, H. Y. ve B. Övgün. (2020). Yapay Zekâ Bağlamında Dijital Dönüşüm Ofisi. *AÜ SBF Dergisi*, 75 (2), ss. 775-803.
- Tiryakioğlu, M. (Der.) (2020). *Devletle Kalkınma: Fikret Şenses'e Armağan*. İletişim Yayınları.
- Corruption Perception Index*. (2018). Transparency International: The Global Coalition Against Corruption. Çevrimiçi Kaynak. Erişim Tarihi: Nisan 2022.
- Uçar, M. ve A. Yalçıntaş. (2023, yayım aşamasında). GDPR and Digital Protectionism in the EU: The Cases of Android and iOS. *Journal of Economic Issues*.
- Veblen, T. B. (1915 [1990]). *Imperial Germany and the Industrial Revolution*. Transaction Publishers.
- Wittfogel, K. A. (1957). *Oriental Despotism: A Comparative Study of Total Power*. Yale University Press.
- Yalçıntaş, A. (2016). *Intellectual Path Dependence in Economics: Why Economists Do Not Reject Refuted Theories*. Routledge.
- Yalçıntaş, A. (2019). *Bırakınız Kopyalasınlar, Bırakınız Paylaşsınlar: Dijitalleşme ve İnternet Çağında Fikri Mülkiyet İlişkileri*. İkinci Edisyon. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No. 620.
- Yalçıntaş, A. ve N. Alizadeh. (2020). Digital Protectionism and National Planning in the Age of the Internet. *Journal of Institutional Economics*, 16 (4), ss. 519-536.

- Yalçıntaş, A. (2021). Üketim (*Prosumption*). İçinde: K. Emiroğlu, B. Danişoğlu ve B. Berberoğlu (Der.) *Ekonomi Sözlüğü*. Işık Yayınları, ss. 976-977.
- Yardımcı, G. ve A. Yalçıntaş. (2020). Türkiye'nin Dijital Politikaları: Fırsatlar, Tutarsızlıklar ve Çözüm Önerileri. *İktisat ve Toplum Dergisi*, 114 (Nisan), ss. 65-74.
- Yüksel, U. ve A. Yalçıntaş. (2020). Büyük Veri Çağında Uluslararası Politik Ekonomi: ABD ve Çin'de Dijital Korumacılık. *Historia 1923*, 7 (Kış), ss. 76-93.

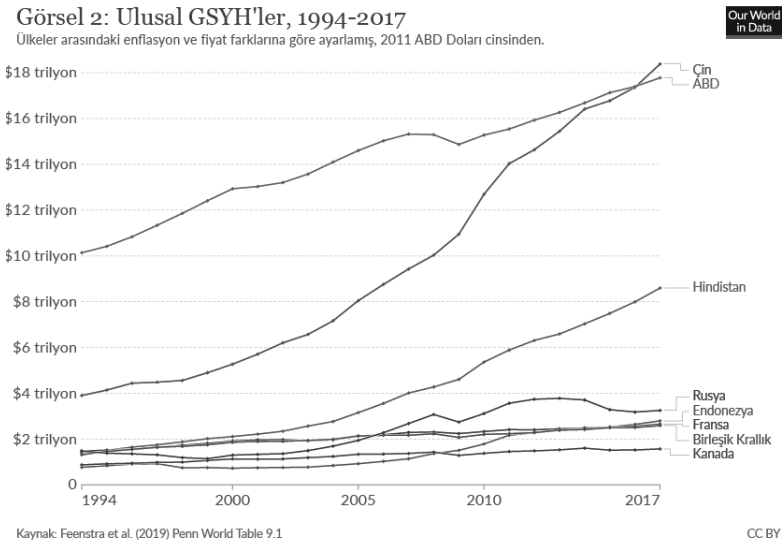
EK

Görsel 1: Britanya Sterlini Cinsinden GSYH, 1991-2014

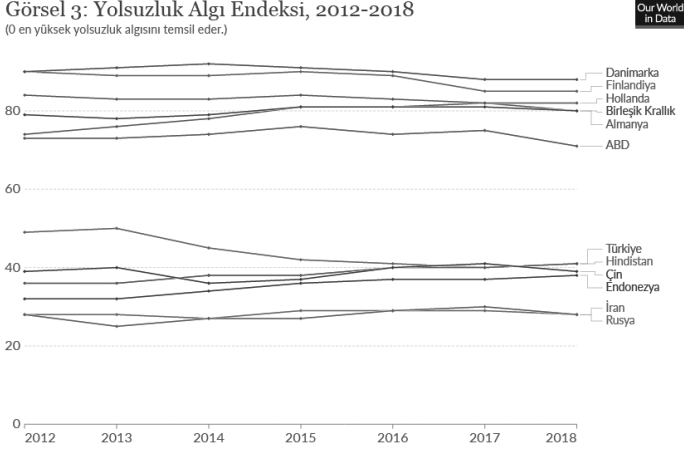
Görsel 2: Ulusal GSYH'ler, 1994-2017

Ülkeler arasındaki enflasyon ve fiyat farklarına göre ayarlanmış, 2011 ABD Doları cinsinden.

Görsel 3: Yolsuzluk Algı Endeksi, 2012-2018

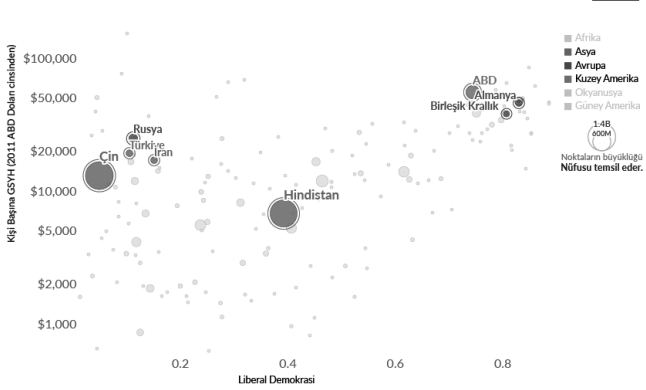
(0 en yüksek yolsuzluk algısını temsil eder.)

Kaynak: Corruption Perception Index (Transparency International, 2018)

OurWorldInData.org/corruption/ • CC BY

Görsel 4: Kişi Başına GSYH vs. Liberal Demokrasi, 2018

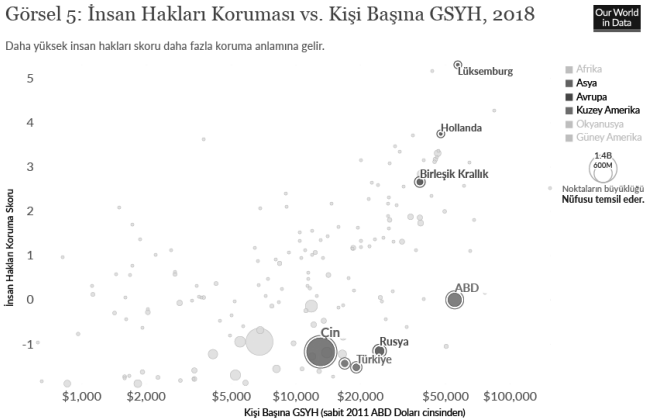

Kaynak: Bolt et al. (2020), OVID based on V-Dem (v12)

OurWorldInData.org/democracy/ • CC BY

Görsel 5: İnsan Hakları Koruması vs. Kişi Başına GSYH, 2018

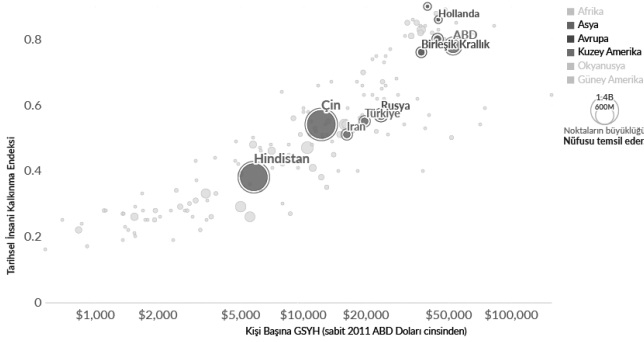
Daha yüksek insan hakları skoru daha fazla koruma anlamına gelir.

Kaynaklar: Farris, Kenwick ve Reuning (2020), Bolt ve van Zanden (2020)

OurWorldInData.org/human-rights/ • CC BY

Görsel 6: Tarihsel İnsani Kalkınma Endeksi vs. Kişi Başına GSYH, 2015 Our World in Data

Görsel 1

Görsel 2

Görsel 3

Görsel 4

Görsel 5

Görsel 6

Değerli Efil Ekonomi Araştırmaları Dergisi Okurları,

Dergimizi siyah-beyaz olarak basmak durumundayız. Bu sebepten, bazı komplike grafik ve şekillerin rahat anlaşılabilmesi için, bunları sizinle QR kod aracılığıyla paylaşma kararı aldık. Yalçıntaş (2022)'in çalışmasındaki görsellere erişmek için lütfen kodu okutunuz.

Dear Reader of the Efil Journal of Economic Research,

As we have to publish the journal in black and white format, we decided to share the colorful graphics and figures via QR code. To access the Yalçıntaş (2022)'s graphics, you can scan the QR code.